

MAGYAR CULTURPOLITIKA A HÁBORÚ UTÁN.

A berlini Friedrich-Wilhelm Egyetem aulájában tartott beszéd.

1895 októberében — tehát éppen harminc esztendeje — egy fiatal magyar jelent meg a Friderica Wilhelmina Rector Magnificusa előtt, hogy tiszteletteljesen az Alma mater-be való fölvételét kérje. Most, harminc esztendő múltán, ez a magyar ember visszatért Berlinbe és ma ugyanazon a helyen áll, hol akkor az ősz tudós odanyujtotta neki a kezét. Ismeretekkel gazdagon és hálás szívvel hagyta el akkor a Német-birodalom fővárosát: ma csodálatát hozza magával a német cultura kiterjedtsége és mélysége s a német nép nagysága iránt, azon hatalmas nép iránt, mely talán sohasem mutatkozott oly nagynak, mint Tilsit és Versailles végzetes éveiben. Harminc évvel ezelőtt az ifjú csak a maga személyes tiszteletét hozta magával a németiség s a német sajtóságok iránt: ma a férfiú felelős állásban tolmácsolhatja Magyarországon névében a benső ragaszkodás és a mélyen érzett hála-érzéseit nehéz sorsának nemes osztályosa, a nagy német nemzet iránt.

Megtisztelő meghívásnak engedve, kettős szándékkal jöttem Berlinbe: először, hogy a szellemi kapcsolatokat, mely a németiséget és magyarságot mindig összefűzte, ha lehet, még erősítsem: másodsor, hogy tájékozást nyújtsak az ernyedetlen munkáról, amelyet mi Magyarországon az összeomlás után a magyar cultura megmentése érdekében végeztünk.

Hogy a békekötések óta a szellemi együttműködés helyreállítására nézve tagadhatatlan jóindulattal tett kísérletek csak igen szerény, a ráfordított fáradsággal és idővel fel nem érő eredményre vezettek, annak oka főképp abban rejlik, hogy hiányzott a német tudományos világ s a párat-

lan német szervező erő közreműködése. Németország nélkül az emberi összes műveltség képvisellete elképzelhetetlen s alig jöhetnek létre Németország közremunkálása nélkül oly tudományos vállalkozások, melyek az erők céltudatos összefoglalását igénylik.

Mi magyarok nem tudjuk s nem is akarjuk a hatalmas német műveltség segítségét nélkülözni s én éppen azért jöttem a német birodalmi fővárosba, hogy egy maradandó kultur-intézmény, egy Collegium Hungaricum föllállításával szellemi együttműködésünknek organikus, vagyis állandó és élő alakot adjak.

(Culturánk újraépítéséről szóló tájékoztatásomban lehetőleg kerülni kívánom a részleteket s csak a fő szempontokra szorítkozom, melyek sok lemondással teljes mentő és újjáépítő munkánkban vezettek és vezetnek. Kétségkívül kevés nép van, melynél a mult nagy eseményei oly mértékben befolyásolnák a jelen gondolkozását és érzéseit, mint nálunk s éppen e miatt látszik nálunk a külföldi megfigyelő előtt sok minden alig felfoghatónak, sőt egyenesen rejtélyesnek. Ez okból igyekezni fogok fejtegetéseimben föltárni, mennyire meg van szabva mai kulturpolitikánk ezeréves történetünk főmozzanatai, legfőkép a másfélszázadon át tartott török hódítás és Ausztriával való négyszázados kapcsolatunk által. Ausztria alatt természetesen II. Rudolf régi Ausztriáját értem, a márciusi napokig, és hangsúlyozom, — nehogy félreértessem, — hogy mindaz, a mit a régi Ausztriának szlávsággal erősen átítatott államszervezetéről és sokszor nem-német módon beállított államművészetéről mondok, egyáltalán nem vonatkozik német-osztrák bajtársainkra, akiket legutóbb a világháborúban is nagyrabecsültünk és szerettünk. Ez áll a ma s már számos évtized óta baráti török nemzetre is, mellyel a világháborúban vállvetve küzdünk s melynek nemzeti újjáéledését meleg testvéri rokonérzéssel nézzük. Nem szükség különösen megjegyezmem, hogy előadásom folyamán alkalmam lesz rámutatni, mennyire szemünk előtt tartottuk kultur-politikánkban — nemzeti sajátosságunk teljes megőrzése mellett — a nagy német mintaképeket.

Mindjárt a cultura centralisatio- vagy decentralisatiójá-

nak döntő kérdésében is újabban a sok századon át történetileg organikusán kifejtett német rendszert követjük. A németek és görögök közt gyakran voltak párhuzamot állami és szellemi életük decentralisatiója tekintetében. A Fekete-tenger partjaitól az ión-szigeteken s az Aegei-tenger szigetein át a tulajdonképeni Görögországon keresztül Sziciliáig és Alsó-Italiáig hosszú és virágzó sora állt fenn a kis görög államoknak, köztük sok kiváló, részben hasonlíthatatlan culturközpont. Valósággal meglepő és csodálattal tölti el a szemlélőt, hogy mennyire hasonlít ezekhez a csodálatraméltó görög állapotokhoz a német fejedelemségek, valamint a birodalmi és Hansa-városok szervezete, nemcsak külsőleg, hanem lényegében is. De ha Italia politikai és szellemi culturáját nézzük, történetének legtartalmasabb három századában, a trecento, quattrocento és cinquecento idején, talán még mélyebb és többetmondó hasonlatosság nyűgöz le. Az egymást felváltó Anjou és Aragon házak Nápolya, a renaissance pápáinak Rómája, a Montefeltrék Urbinója, a Malatesták Riminije, a Mediciek Firenzéje, a Viscontiak és Sforzák Milanója, a Farnesék Parmája, Esték Ferrarája, Gonzagák Mantuája, továbbá Pisa, Genua és Velence város-államai jól összehasonlíthatók a nagy német fejedelmi mæcenas-nemzetségekkel, Thüringiai Herman Landgraftól Károly Ágost weimari nagyhercegig, továbbá Nürnberg, Augsburg, Frankfurt, Köln, Hamburg, Bréma és más városokkal. Ezek a hasonlatosságok azonban nézetem szerint — mint már hangsúlyoztam is — nem véletlen egybevágások, hanem, úgy tetszik, a világtörténet legkimagaslóbb, classikus culturnépei — történeti periodusok szerint, fejlődéstörténeti értelemben értve — a decentralisatióban a lényüknek megfelelő formát juttatták kifejezésre, goethei szóval élve «belső törvényüket, amelyen jártak». Ezzel a hajlammal teljes ellentétben áll az antik Róma és a modern Franciaország öntudatos hajlandósága a szigorú, hiánytalan organisatio iránt, mely egységre s az egyén elfojtására törekszik. A legfőbb képviselői e rómaigall rendszernek Augustus császár és utódai, XI. Lajos, Richelieu bibornok. XIV. Lajos és a két Bonaparte.

Hogy' áll ez a kérdés Magyarországon? A magyar

királyok az utolsó négy század alatt az országon kívül székeltek s így nem volt udvar, nem főváros, melyek összefoglaló és termékenyítő központjai lehettek volna a szellemi és társadalmi kristályosodásnak. A régi Ausztria centralistikus burocratiája kitartó következetességgel arra törekedett, hogy Bécs birodalmi fővárossá váljék, tehát Magyarország fővárosává is; a magyar nemzet önérzete s önállósági vágya mellett azonban természetes, hogy ennek teljes erejéből ellene szegült. Ily körülmények közt, felülről jövő minden kulturai támogatás híján kénytelen volt Magyarország három történeti egyháza, a katolikus, református és az evangélikus, kezébe venni a nemzeti iskolaügy szervezését, mint a nemzeti ügy alapját. E három vallásfelekezet alapította Magyarországon a nép-, közép- és felső iskolákat s évszázadokon át saját erejükből tartották fenn és fejlesztették. Így keletkeztek Nagyszombatban, Pozsonyban, Sopronban, Pécsen, Pápán, Egerben, Sárospatakon, Eperjesen, Debrecenben, Nagyenyeden felekezeti alapítású, de a nemzeti művelődés szolgálatában álló kulturaközpontok. Mikor aztán 1867-ben I. Ferenc József és Deák Ferenc létrehozták a kiegyezést s Magyarországnak ismét módjában volt, hogy maga intézze belügyeit, mindenekelőtt a Pázmány Péter alapította budapesti egyetemet fejlesztették ki jelentékeny eszközökkel és modern értelemben. Sőt tovább mentek, nemcsak a méretek nagyságában, hanem nagylelkűségben is: Erdély számára Kolozsvártt, Horvátországnak Zágrábban külön, új egyetemet alapítottak. A tulajdonképeni Magyarországnak tehát, társországai nélkül, csupán egy egyeteme volt, amely mellett a régi felekezeti főiskolák, az akadémiák és lyceumok, nem virágozhattak, hanem lassanként el-sorvadtak. E közben Budapest, a hol egyszerre az ország egész politikai, gazdasági és társadalmi élete központosult, gyors tempóban fejlődött s egyszerre milliányi lakosúvá nőtt. — Sajnos, a hagyományokban jórészt gazdagabb, régi, tisztességes vidéki városok rovására. Az országnak szinte egész szellemi élete a fővárosban lüktetett s ennek, kevéssel a világháború előtti időig, igen örvendetesnek látták. Csak e század tized éveinek elején kezdett bennünk derengeni az a belátás, hogy

bal útra tévedtünk, hibás irányban haladtunk. Ennek föl- ismerésével 1912-ben elhatároztuk két új egyetem alapítását. Pozsonyban és Debrecenben s mindkettőt be is rendeztük félig-meddig, a képzelhető legnehezebb körülmények közt, a világháború alatt, és átadtuk rendeltetésének. A trianoni szörnyű béke elragadta tőlünk Kolozsvárt és Pozsonyt s a tragikus összeomlás idején két, anyagi eszközök és föld nélkül álló egyetemünk maradt s a még el sem készült debreceni. Megint fölmerült és feleletre várt a nehéz kérdés, beérjük-e a budapesti egyetemmel, megszüntetve a vidékieket, vagy hősi erőfeszítéssel megakadályozzuk, hogy a magyar állam katonai lefegyverzése után elkövetkezzék a magyar faj culturalis fegyverletétele.

A cultura területén folyó versenyben egy egyetem egy dreadnought-hoz hasonlatos s nekünk nem lehetett és nem volt szabad ilyen nagy egységeket, tényezőket elveszteni. Elhatározásunkban, hogy mind a három vidéki egyetemet fenntartjuk, a legfőbb rúgók egyike az a szándék volt, hogy végkép felhagyjunk a culturalis központosítás rendszerével, s elszántan és bátran a decentralisatio útján haladjunk. Az egykori pozsonyi egyetemet Pécssett, az azelőtti kolozsvárit Szegeden telepítettük le, úgy, hogy ma (sonka-Magyarországon — a budapestit és a debrecenit beleértve — négy egyetemünk van. Magas bíróságok és állami hivatalok, középiskolák és kórházak önkényt átadták épületeiket, vidéki városok nagy anyagi áldozatot hoztak, magánosok nagy adományokkal járultak hozzá, hogy a menekült egyetemek új, habár szerény otthonhoz jussanak. Politikai pályám- nak egyik legszebb emléke az a megható jelenet, amikor egy parasztképviselő, az alföld egyszerű fia, elébem állott s a kisgazdák nevében tiltakozott az ellen a híresztelés ellen, mintha közöttük egyetlenegy is vonakodnék a menekült egyetemek megmentése és fenntartása érdekében a maga adóját hazafias áldozatkészséggel leróni. Jelképesen mutatja ez az eset, hol rejlenek Magyarország erejének gyökerei s hol buzog az örök forrás, melyből nemzeti életünk mindig újra ifjúságot és erőt meríthet. Három vidéki város vált ezáltal egyetemi várossá s nagy öröm azt látni, mint munkál együtt

mindhárom helyen az egyetem és a város abban, hogy új művelődési központokat teremtsenek egész országrészek számára. Mennyire élet- és fejlődésképesek ez egyetemek, mutatják a számok: az elmúlt iskolai évben a budapesti egyetem 5808 hallgatója mellett be volt iratkozva a debrecenin 894, a pécsin 1200, a szegedin 1090. A jelen tehát teljes mértékben kielégítő, annál inkább, mert szép és biztató jövővel kecsegtet.

E kérdést, vajjon egy nemzet culturája centralisatio vagy decentralisatio útján fejleszthető-e legcélszerűbben, fontosság és bonyolultság tekintetében még fölülmúlja egy másik, nevezetesen az, vajjon a valódi parlamentarismus és folytonos, céltudatos culturpolitika összeegyeztethető politikai fogalmak-e? Az államélet vezetésében a pártok váltó-gazdasága egyenesen a parlamenti rendszer lényegéhez tartozik s ebből szükségképen következik, hogy az időnkénti többségből alakított ministeriumok időről-időre fölváltják egymást a kormányzatban. Az angol parlamentarismus classikus korszakában wighek és toryk bizonyos szabályossággal váltogatták egymást; e jelenség önmagában véve nem jár okvetlenül káros következményekkel. Az ily változtatás nagyjában megfelel az emberi természetnek, amely nagyon hamar és nagyon könnyen ráun a fennállóra s mindig hajlandó föltenni, hogy a viszonyok javulása csak az uralmon levő rendszer változása s a vezéregyéniségek kicserélése útján lehetséges. A XVIII. és XIX. század Nagy-Britanniájában, mely a continens parlamentarismusának mintája volt, alig mutatkozott kára a gyakori változásnak az államszerkezetben, mert az angol államhatalom messzemenő önkorlátozása mellett főképen külpolitikai és gazdasági problémák, minők adózás és vámpolitika, vártak eldöntésre, tehát oly területek voltak érdekelve, hol a helyzetek és conjuncturák gyorsan változnak. Hiszen világos, hogy a parlamentaris rendszer roppant érzékenysége efféle politikai kérdések dolgában pompásan megfelel. A szónak continentalis, tehát tág értelmében a belső igazgatás Angliában régen is, ma is, önkormányzati testületekre, egyesületekre, sőt részben magánszemélyekre van ruházva, s ezért alig

volt rá eset, hogy a pártok és ministeriumok változását megsínylették volna. Az még ezután fog elválni, mennyire fog beválni a parlamentarismus saját szülőföldjén, az állam hatáskörének a belpolitika terén való folytonos terjeszkedése, az üzemek fokozatos államosítása mellett.

A gazdasági politika elevenségével s rugalmasságával ellentétben a culturpolitikának bizonyos függetlenségre van szüksége a pillanat változásaitól. Ez hosszú lejáratú váltóhoz hasonlatos s jellegéhez tartozik, hogy a jövőndő nemzedék számára dolgozik. Az iskoláztatás tartama, ha akadémiai képzettséget tartunk szemünk előtt, 16—17 évre terjed; a mellett figyelembe kell venni, hogy a képzésnek ez a hosszú útja,* az egymásután következő iskolafajok minden különbözősége mellett is, tervszerűen felépített, bensőleg összefüggő egész. Világos, hogy az iskolafajok és tantervek sűrű változtatása súlyos zavarokkal és fennakadásokkal jár. Az oktatás terén egy-egy szaknak korlátozása bénító bizonytalanságot és keserves gondokat von maga után az illető szak tanárainál. A culturpolitika lassúbb menete azért is szükséges, mert egy-egy iskolatypus reformját a tanárképzés megfelelő átalakításának kell megelőznie, máskülönben az a veszély fenyeget, hogy a reform nem mehet át a tanterv papíráról az életbe, mert nem állnak rendelkezésre a megvalósításához szükséges tanerők. Egyszóval: az iskolának, hogy virágozzék, állandóságra és nyugalomra van szüksége. Mikor ezt hangsúlyozom, távol áll tőlem, hogy a pædagogiai conservatismus vagy épen quietismus szószólója akarnék lenni. Reformok szükségesek és kikerülhetetlenek, de csak a jól átgondolt, hosszan érlelt reformok, amelyek nem szorulnak életbeléptük után hamarosan újra módosításra.

A háború előtti Magyarországon ugyan elvileg a parlamentaris rendszer uralkodott, de néhai Ferenc József király ő felségének a megszokotthoz való ragaszkodása az államügyek vezetésében nagy állandóságot biztosított. A 67-iki kiegyezés óta az összeomlásig eltelt ötven esztendőnek több mint felén át mindössze két cultusminister hivataloskodott: Trefort és Wlassics. Ma Magyarországon teljes és hamisítatlan parlamentarismus uralkodik s kötelességünk a parlamentaris-

mus kiválóan jó oldalát, nevezetesen, hogy állandó és benső érintkezésben van a közvéleménnyel, a realis élet lüktetésével, culturpolitikánkra is gyümölcsözővé tennünk: de e mellett rajta kell lennünk, hogy megoltalmazzuk az iskolát a párt-politika benyomulásától, az egynapos hangulatok és jelszavak nyomán járó, túlságos rázkódtatástól. Minő eszközökkel lehetséges kikerülni az említett veszélyeket, elérni a kitűzött célt?

Mindenekelőtt arra törekszünk, hogy culturpolitikánk általában nemzeti alapon álljon; politikától ment, hivatali ténykedésre törekszünk, úgyszólván a politikától mentesíteni kívánjuk a cultur-ressortot. Mily zavart okozhat az ellenkező eljárás, éppen saját példánk mutatja. Magyarország belpolitikája magát liberalisnak mondó, valósággal azonban szabad-conservatív irányban haladt, főképvisezője a két Tisza volt, atya és fiú. Az összeomlás meghozta a radicalismust, azután a socialismust, mely csakhamar communismusba csapott át, mire a veséig felkavart nemzet ellenforradalmi iránnyal válaszolt. Természetesen valamennyi regimének megvolt a maga cultusministere, aki megkövetelte a tan személyzettől saját ideológiájának, a maga világnézetének hirdetését, ami tanári karunk jellemzilárd részének elviselhetetlen volt. Mióta én a cultus-tárcát negyedfél évvel ezelőtt átvettem, azon igyekeztem, hogy a közoktatásügyi ministerium házából száműzzek minden pártpolitikát s visszadjam a tanárságnak benső nyugalmát és hivatásbeli biztosságát.

Hogy a közoktatásügyi ministeriumot időszerinti vezetője politikától mentesen vezeti-e, az az illető minister temperamentumán, impulsivitásán, röviden: egyéniségén fordul meg. Ez azonban véletlen dolga s éppen ezért a személyin kívül tárgyi, szervei biztosítékokat is kell keresni, hogy elébe kerüljünk a veszélynek, hogy a culturpolitikát a pártok váltó-gazdasága ide-oda rángassa. Ha már a parlamenti rendszert Angliától vettük át, vegyük át egészen, szerves egységében. Ne álljunk meg alkotmányjogi részénél, hanem fogadjuk el és alkalmazzuk közigazgatási téren is az autonomiák és önkormányzatok azon módszerét, melyet az önök Gneist-ja

oly mesteri módon ismertetett. Ugyancsak meg kell gondolni, vajjon tanácsos-e az angol parlamentarismust összeolvasztani a napoleoni centralismussal és bureaucratismussal. Ezzel szemben megfelel a régi magyar jogérzetnek, a központi hatóságok túlságos hatalmának ellensúlyozásául, autonomiák létesítése. Az utóbbi négyszáz éven át a magyarságnak ugyancsak résen kellett lenni az összbirodalmi irányzattal szemben s minthogy a központi hatóságok az Ausztria részéről gyakorolt nyomásnak nagyon ki voltak téve, a nemzet arra törekedett, hogy e hatóságok működési körét autonom testületek, kivált a megyék erősítése által korlátozza. Az említett elméleti megfontolásoktól s ilyen nemzeti hagyományoktól vezéreltetve, kivált a magasabb cultura terén új autonomiákat létesítettünk, a fennállókat pedig új biztosítékokkal erősítettük.

Legtöbb nyugati nagy tudományos Akadémia az állam alapítása, privilegizált és évdíjjal támogatott testülete a tudósoknak, a nemzeti nyelv és tudomány előbbrevitelére: a Magyar Tudományos Akadémia ellenben keletkezése és lényege szerint társadalmi alapítvány, mely létrejöttét egyesegyedül a nemzet áldozatkészségének köszöni. Míg a közösség Ausztriával fennállott, a magyar műveltség e központi és fő szerve teljes függetlenségének megőrzése kedvéért, minden államsegélyt elvileg visszautasítottak. Az összeomlásra következett inflációs időkben az Akadémia vagyona is, mely állampapírokba és záloglevelekbe volt fektetve, értékét veszítette, úgy hogy munkásságát szűk korlátok közé volt kénytelen szorítani, kiadványait pedig megszüntetni. Ekkor segítségére sietett az állam: átvette személyzetét s évi subvenciót biztosított számára, oly módon, hogy törvényesen van megóva az Akadémia teljes függetlensége a kormánnyal szemben s netalán felmerülő surlódások esetén hatalmi túlkapások meggátlására nyitva áll a panasz útja a legfelső közigazgatási bírósághoz.

Ez útra léptünk az autonom cultur-tevékenység biztosítása céljából más téren is. A nagy nyilvános gyűjtemények egy testületbe egyesítették, mely tágkörű önkormányzati jogokkal van felruházva. (A hazai múzeumok, levéltárak és

könyvtárak ezen egy jogi személybe foglalt összeségét (Gyűjtemény-egyetemnek nevezzük.) Ennél kettős cél lebeg szemünk előtt. Egyrészt eleve ki akartuk küszöbölni a párt-politika behatolásának még a lehetőségét is a magas cultura körébe, másrészt föl akartuk éleszteni s erősíteni ez intézményekben a tudományos szellemet. Nagy nemzetek megtehetik s meg is fogják tenni, hogy e téren specialisáljanak s az egyetemek és múzeumok mellett külön kutató-intézeteket állítsanak fel. Kis nemzeteknek takarékoskodni kell eszközeikkel s meg kell kívánniok nyilvános gyűjteményeiktől, hogy bizonyos fokig a kutató-intézetek feladatait is magokra vállalják. Az egyetemek s a tudományos Akadémiák fejlődése arra tanít, hogy a magas cultura igazgatásának classikus formája nem a burocratikus, hanem az autonomiai, ami természetesen nem akadályozza meg, hogy erős egyéniségek e korláton belől is ki ne fejtsék termékenyítő hatásukat. Az új szervezet néhány technikai előnyt is hozott magával. Az egyes gyűjtemények személyzete előtt kisszámú állás állt nyitva; mindezeket egy, kilencven szakképzett hivatalnokból álló statusba egyesítve, szabályszerű előmenetelre nyílt út előttük. Az általános személyzetcsökkentés ellenére is fenntartottuk ez aránylag nagy számot, mert ez állások útján egyúttal azon célra törekszünk, hogy fiatal kutatók egész sorának megfelelő megélhetést nyujtsunk. Kis nemzetnél aránylag keveset lehet egyéni kezdeményezésre s társadalmi erőkre bízni; az új tudós nemzedéket tervszerűen és szervezeti úton kell biztosítani. Ezért bíztuk az új tudós nemzedék megválogatását a Gyűjtemény-egyetemre, melynek kijelölő bizottsága felében az illető gyűjtemények igazgatóiból, felében pedig az idevágó szakmák egyetemi tanáraiból alakul. Ennél a szervezeti reformnál abból a tételből indultunk ki: módot kell adni a főiskolai tanárnak arra, hogy kiválasztott tanítványait, seminariumának vagy laboratoriumának legjobb tehetségeit, kiknek lelkében a kutató-ösztön szent lángja lobog, tudományos munkálkodásra sarkaló állásba juttathassa. Az utánpótlás nevelésének e rendszerét mindössze három év óta gyakoroljuk, de e rövid idő alatt is sikerült az egyetemet elvégzettek közül a legjobb

fejeket kiválogatni, úgy hogy nagy gyűjteményeinket fiatalos munkakedv szelleme tölti meg. Úgy, hogy ha, sajnos, hiányzanak is az eszközök gyűjteményeink számára új, jelentékeny vásárlásokra és szerzeményekre, kárpótlást találhatunk a személyzetnek a tudomány és kutatás iránt való tiszta, élénk lelkesülésében. Vezető állásokra nézve is megilleti a Gyűjtemény-egyetem tanácsát a jelölés joga s ezen az úton a leendő munkatársak által eszközölt kiválasztás époly helyesnek bizonyult, mint a tanároknak általánosan szokásban levő meghívása az egyetemekre.

E mellett az új, a nagy nyilvános gyűjteményekből alakult önkormányzati testület mellett fennáll két régi autonomia is: egyetemcinké s az egyházaké. A magyar egyetemek német mintára vannak berendezve, élükön egy-egy, a tanárok sorából választott rector áll. Nagy, történeti egyházaink a legfőbb iskolafenntartók, oly mérvben, hogy 17,415 népiskolából 6221 katolikus, 2422 református, 727 evangélikus. Elvilágiasító és államosítási törekvések nálunk is fölmerültek a századforduló körül s ez irányzat eredménye 4197 állami és 3033 községi iskola. Ez irányzat képviselői bureaukraták és pædagogusok szűkebb köréből kerültek ki, de sem a nálunk döntő számú falusi népeességnél, sem az intelligencia nagyobb részénél nem találtak támogatásra. Nem elvi, elméleti fontolgatások, hanem sajátos magyar indokok határozták itt meg az általános irányzatot az egyházak javára. A régi Ausztria központosító nyomásával ellentétben a felekezeti iskolák az anyanyelven való, a nemzeti szellemű oktatást képviselték, azért küzdöttek, ezért nagy, hazafias hagyomány letéteményesei. Az egyházak vagyona, a hívők áldozatkészsége csökkentik az állam terhét s főleg a községeket, mert különben jelentékeny részben ezek viselik az iskolák fenntartásának költségeit. Az államot ez oldalról nem fenyegeti veszedelem, mert a magyar egyházak irányadó egyéniségeit másfélszázad óta kölcsönösen oly békés szellem tölti el, hogy iskolaügyünk felekezeti tagoltsága nem hogy felekezeti versengést, de még csak felekezeti egyoldalúságot sem jelent.

Az önkormányzati eszme és a decentralisatio tovább-